
Tejtermelő tehenészeti telepek versenyképességének megítélése

Horváth József

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum,
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar,
Vállalatgazdaságtani Tanszék, Debrecen

ÖSSZEFOGLALÁS

A tejtermelés az Európai Unióban kvóták által mennyiségileg szabályozott. Ebből következően a csatlakozás után Magyarországon a gazdaságoknak jórészt csak egymás rovására lesz lehetőségük termelésük bővítésére. A tejtermelés berendezési kérdései tehát napjainkban nem az új gazdaságok létrehozásával, hanem a meglévők versenyképességének megítélésével kapcsolatban merülnek fel. Vizsgálataimmal arra próbálok választ találni, hogy a Hajdú-Bihar megyében található tejtermelő tehenészeti telepek berendezésük (állományméret, tartási technológia, takarmánytermő terület, trágyakezelés, gépesítettség, műszaki állapot stb.) alapján mire számíthatnak az Európai Unió versenykörülményei között.

SUMMARY

The volume of milk production in the European Union is limited by quotas, thus dairy farms in Hungary can expand their production mostly at the others' expenses after joining. In this way issues of arrangements arise relating to defining competitiveness of the already existing farms and not to farming new ones. The aims of my research is to find answers for dairy farms in the County of Hajdu-Bihar, depending on their arrangement (herd size, keeping technology, arable for forage production, handling manure, mechanisation, technician state of equipment) what possibilities they will have among the EU farmers.

BEVEZETÉS

Az Európai Unióban a tejtermelés mennyiségileg szabályozott. Ez a csatlakozni kívánó országok tejtermelését is nagyban korlátozza, illetve a jövőbeni értékesítési lehetőségeit behatárolja. Az Európai Unióra vonatkozó előrejelzés évi 120-121 millió tonnás tejtermelést, azaz stagnálást jelez. Az Európai Bizottság szerint az egy tehenre jutó tejhozam 2008-ig évi 1,6%-kal emelkedik, ennek következtében a mostani 21 milliós tehenállomány több, mint két millió darabbal csökkenhet (Popp, 2002). A FAPRI előrejelzése szerint Magyarországon 2003-ban 376 ezer tehenet tartanak, átlagosan 5752 literes tejtermeléssel, míg 2010-re a tehenlétszám 335 ezerre csökken, ugyanakkor az átlagos tejtermelés 6168 literre növekszik.

A TEJTERMELÉS ÜZEMSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA

Magyarország szarvasmarha és tehenállományának mintegy 10%-át Hajdú-Bihar megyében tartják. Ebben a tekintetben az első helyet foglalja el a megyék rangsorában. Azoknak az üzemeknek a száma a megyében, ahol legalább húsz

tehen termel, 71. Ez a 71 telep alkotja az általam megfigyelt sokaságot (1. táblázat). Az 1. ábra mutatja a jelenlegi tehenészeti telepek elhelyezkedését.

Hajdú-Bihar megyében az 1980-as évek közepére 76 olyan nagyüzemi telep jött létre, amelyek tejtermelő tehenészetekként tevékenykedtek. Ezek közül 66 szövetkezeti, 10 pedig állami gazdasági keretek között működött. Ezek közül a telepek közül a rendszerváltásig és azt követően is napjainkig összesen 23 szűnt meg. 1985-től azonban 18 olyan új üzem létesült, amelyek mindegyikén legalább 20 tehenet tartanak. Ezek közül öt telep régi, elhanyagolt létesítmények felújításával, a többi pedig zöldmezős beruházként valósult meg.

Az állattartó telepek, köztük a tehenészetek berendezésében jelentős fordulatot hozott a rendszerváltozás. A berendezéssel összefüggésben olyan hipotézist állítottam fel a kutatásom kezdetén, amely szerint az átalakuló nagy gazdaságok működési formái, illetve a tehenészeti telepek hasznosítási megoldásai alapvetően négyféle módon alakultak át. Ezek:

- a telepek egy része átalakult formában változatlanul, esetleg technológiai váltással, tejtermeléssel foglalkozik,
- a telepek egy kisebb hányada átalakítással más állattenyésztési ágazatra rendezkedik be, vagy akár mezőgazdaságon kívüli tevékenység színteréül használja a telepet,
- az átalakulás során a telepek egy része több tulajdonosi kör birtokába kerül, és esetleg az üzemem belül megosztva találkozzunk többféle állattenyésztési tevékenységgel,
- a telepek egy bizonyos hányada meglehetősen rossz perspektívával rendelkezve „gazdátlaná válik”, lepusztul, a jelentős mértékben leamortizálódott eszközök állapota tovább romlik, majd megszűnik a termelés.

Ez a hipotézis azonban csak részben vált valóra. A második és harmadik feltevés beteljesülésére alig találni példát Hajdú-Bihar megyében, zömmel az első feltevés realizálódott. Volt olyan telep, amelyet adósságonkonverzióként vett át a gazdasággal szemben követelést támogató cég, és azt követően növekedési pályára állította. A rendszerváltozást követően jelentős és átfogó rekonstrukciók és felújítások történtek a telepek egy részénél, amelyhez segítséget nyújtott az államilag szabályozott reorganizációs hitel. A további fejlesztések napjainkban is aktuálisak, Székely és mtsai (2001) is kiemeli, hogy „a magyar mezőgazdaságnak ki kell használnia a csatlakozásig hátralévő időt versenyképessége növelésére”. A negyedik feltevés is beigazolódott,

ugyanis szűntek meg telepek. A kevesebb, mint húsz tehenet tartó kisgazdaságokat nem vizsgáltam, bár kétségtelen, hogy néhány ezren vannak a megyében, és összesen majdnem húszezer tehenet tartanak. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk szempontjából azonban, ahogy Guba-Ráki (2002) is rámutat, a közép- és nagyüzemeknek van jelentősége, ugyanis Magyarországon a tejfeldolgozóknak értékesített

tejmennyiség 85%-át a 100 feletti létszámú tehenészeti telepek termelik. Megítélésem szerint a kisgazdaságok problémáit az is okozza, hogy a kevesebb, mint 500 liter napi tejmennyiséget a feldolgozóipar nem veszi át, illetőleg nem tudják biztosítani az extra minőségű tej termelésének feltételeit.

1. táblázat

A felmért szarvasmarha tartó telepek fontosabb jellemzői

Megnevezés(1)	1984	2002
Tejelő szarvasmarhátartó gazdálkodó szervezetek száma(2)	76	56
Tejelő szarvasmarhátartó egyéni gazdák száma(3)	0	15
Szarvasmarha állomány (db)(4)	62 874	45 495
Tehénállomány (db)(5)	25 634	23 680
Szarvasmarha férőhely (db)(6)	65 000*	56 743
Tehénférőhely (db)(7)	25 000*	29 404

*: becslés adat(8)

Table 1: Main characteristics of dairy farms examined

Denomination(1), Number of dairy corporate farms(2), Number of dairy family farms(3), Number of dairy cattle (head)(4), Number of dairy cows (head)(5), Number of cattle stalls(6), Number of cow stalls(7), data estimated(8)

1. ábra: Tejtermelő tehenészeti telepek településenkénti elhelyezkedése Hajdú-Bihar megyében (a körök területe a tehenlétszámmal arányos, a körfelosztás pedig a településenkénti telepeket jelöli)

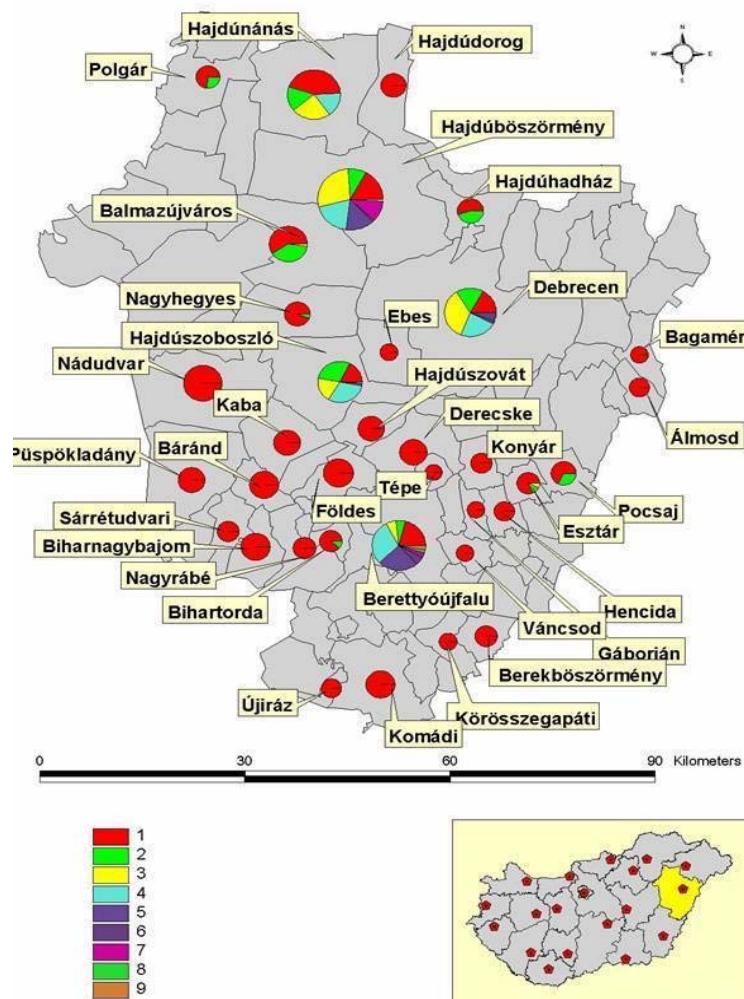

Figure 1: Location of dairy farms by settlements in County of Hajdú-Bihar (the area of circles refer to the number of cows, the division of circles indicate dairy farms by settlements)

Hajdú-Bihar megyében a nyolcvanas évekhez képest napjainkra mintegy hússzal kevesebb gazdasági társaság, illetve szövetkezet működik a tejtermelés területén, ugyanakkor tizenöt egyéni gazdaság alakult, így mindössze 6,5%-kal kevesebb gazdaság működik ma, mint a nyolcvanas évek közepén. Az újonnan létrejövő gazdaságok majdnem teljesen pótolni tudták a kieső állatlétszámot, így a tehénállomány nem egészen 8%-kal csökkent, ugyanakkor az összes szarvasmarha állomány (beleértve a hízómarhát is) kevesebb, mint 3/4-ére esett vissza. A rendszerváltozás előtti szinte 100%-os férőhely kihasználtság napjainkra 80% körüli. Burgerné (2002) kimutatása szerint az állatállomány elmúlt évtizedbeli csökkenése miatt az állatférőhelyek kapacitásának jelentős része kihasználatlan. A szarvasmarha állomány 1/3-ával rendelkező egyéni gazdaságok férőhelyeinek 43, a gazdasági szervezetekének 66%-a kihasznált. Az okok elemzése során Magda (2002) megállapítja, hogy míg a növénytermelésnél és a kertészetnél a felszabaduló gépek más ágazatokban hasznosíthatók,

addig az állattenyésztésnél a megüresedett épületek, építmények hasznosítása nem volt megoldható, így jelentős az az értékvesztés, ami az elmúlt tíz évben az állattenyésztési ágazatokban az állatállomány létszámán kívül is bekövetkezett.

Napjainkban a tejtermelő tehenészetek üzemi struktúrája igen sokszínű. Az egyéni gazdaságok (őstermelők, egyéni vállalkozók) mellett számos gazdasági társasági típust és szövetkezetet is megtalálunk, de talán ennél is fontosabb az üzemek nagysága és az állomány koncentrációja (2. táblázat). A táblázatból kitűnik, hogy a legtöbb tehen az 500-1000 tehenet tartó gazdaságokban van. Míg ezen telepek száma alig több, mint egyötödét adja az összes telepnek, addig az összes tehénlétszámból majdnem 40%-kal részesedik. A legkisebb állományú (20-50 tehen/gazdaság) telepek körébe minden tizedik tartozik, a tehénlétszámnak mindössze 1%-át képviselve. Figyelemre méltó a 300-500 tehenes középüzemi kategória, ahol a megye vizsgált tehénállományának negyedét tartják, az üzemek számából hasonlóan részesedve.

2. táblázat

A tehénlétszám megoszlása állományméret szerint

Megnevezés(1)	Tehénlétszám (db)(2)					
	20-50	51-100	101-300	301-500	501-1000	>1000
Telepek száma (db)(3)	8	9	21	15	15	3
Telepek részaránya (%) (4)	11,3	12,7	29,6	21,1	21,1	4,2
Összes tehénlétszám (db)(5)	248	726	4077	6106	9191	3332
Részarány az összlétszámból (%) (6)	1,0	3,1	17,2	25,8	38,8	14,1

Table 2: Distribution of total cow number by herd size

Denomination(1), Number of cows(2), Number of dairy farms(3), Distribution of farms (%) (4), Total cow number(5), Distribution of total cow number (%) (6)

A TELEPEK FŐBB MŰSZAKI-TECHNIKAI JELLEMZŐI

Ahogy az 1. táblázat mutatja, a nyolcvanas évekkel szemben ma már nem éri el, illetve közelíti meg a 100%-ot az épületek férőhely kihasználtsága. Hajdú-Bihar megye összes vizsgált telepének átlagában ez az arány 80,5%, míg a 100-nál több férőhellyel rendelkezőknél 89,2%. A 100-nál több férőhellyel rendelkező telepekhez tartozik a férőhelyek 87%-a, ugyanakkor az üresen álló férőhelyeknek csupán a 48%-a. Az állományméret növekedésével a tehénférőhelyek kihasználtságának szintje emelkedik, kivétel ez alól az 51-100 tehenet tartó gazdaságok köre. Itt a legalacsonyabb a kihasználtság (3. táblázat).

A férőhelyek kihasználtsága tekintetében a vizsgált tehenészeti telepek létesítési ideje szerint nincs szignifikáns különbség, ami abból adódik, hogy azok technikai állapotát az építés évén kívül számos egyéb tényező, elsősorban a rekonstrukció és felújítások ideje és módja is számottevően befolyásolja. Emiatt szintén lineáris korreláció módszerével vizsgáltam meg az épületeknek az utolsó felújítása óta eltelt idő és a férőhely kihasználtság közötti kapcsolat szorosságát. Hipotézisem az, hogy az épületek annál nagyobb

mértékben kihasználtak, minél rövidebb az utolsó felújítás óta eltelt idő. Az elvégzett számítás nem igazolja a hipotézist, ugyanis a korrelációs együttható értéke -0,03, vagyis a tényezők egymástól függetlenül alakulnak.

3. táblázat

A tehénférőhelyek kihasználtsága állományméret szerint

Üzemenkénti tehénlétszám(1)	Tehénférőhely-kihasználtság (%) (2)
20-50	75,0
51-100	60,1
101-300	76,8
301-500	83,7
501-1000	84,3
>1000	86,3

Table 3: Utilization of cow stall capacity

Per farm cow number(1), Utilization of cow stall capacity (%) (2)

A technológia egyik alapvető tényezője a tehenek tartásának módja. Általánosan elterjedt a megyében a kötetlen tartás, de minden tizenötödik tehénférőhelynél kötött tartást alkalmaznak. Fölmerül a kérdés, hogy kapcsolható-e valamely üzemméret kategóriához a kötött tartástechnológia? Ezt a

technológiai megoldást a vizsgált 71 telep közül 15-nél találjuk meg, amelyek átlagos üzemenkénti tehénlétszáma 143. Az ismérv értékek változékonysága ugyan meglehetősen nagy (a szórás értéke 113), mégis elmondható, hogy a kötött tehéntartási technológia a kisméretű üzemek jellemzője.

Az állatok elhelyezése mellett a tartástechnológia másik lényeges berendezési eleme a takarmányozás rendszere. A felmért telepekre ebben a tekintetben az alábbiak jellemzőek:

- a leggyakoribb megoldás a monodiétás takarmányozási rendszer, amely a férőhelyek mintegy felére jellemző,
- az ún. hagyományos takarmányozási rendszer a nagyobb átlagos állatlétszám felé haladva egyre ritkábban fordul elő, míg a száznál kevesebb tehenet tartók körében a férőhelyek kétharmadánál, addig a 300-500 tehenet tartóknál átlagosan egynegyedénél, a nagygazdaságoknál viszont csupán a férőhelyek 12%-ánál van hagyományos takarmányozás.

A takarmánykiosztás a felmért tejtermelő tehenészeti telepek átlagában összességében csaknem minden hatodik férőhelyen még mindig kézzel történik.

A trágyaeltávolítás a tehenészetekben leginkább mobil eljárással történik, ami az állatállománynak mintegy 90%-át érinti. Környezetvédelmi szempontból a tehenészeti telepek egyik kritikus pontja a trágyakezelés és -elhelyezés. A telepek többségénél az almos trágyakezelés az általános. A telepeken trágyaszarvasban történő tárolás csak átmeneti, ugyanis rendszerint gondoskodnak a folyamatos elszállításról. Ezzel azonban még nem megoldott a probléma, sőt inkább fokozottabb, ugyanis az istállótrágyát felhasználó növénytermesztési ágazat táblaszélein való elhelyezés esetén még kevésbé adottak a lehetőségek a talajszennyezés elkerülésére, mint az állattartó telepeken.

A tejtermelő tehenészeti telepek hatékonyságának egyik leginkább meghatározó eleme a fejési technológia. Ebből következik, hogy a telepek eszközei közül kiemelt figyelmet kell szentelni a fejőházaknak, a fejő- és hűtőberendezéseknek. A felmérésben szereplő tehenészeti telepek tehénállományának 92%-ánál van fejőházi fejés. A fejőházi technológia megléte és az állományméret közötti lineáris korreláció szorossága 0,49, vagyis nem igazolódott be az a hipotézis, miszerint az állatállomány nagyságának emelkedésével gyakoribb a fejőházi technológia alkalmazása. A közepes erősségű összefüggés hátterében van az a tény, hogy a fejőházzal nem rendelkező telepek között van 249 tehenet tartó is, illetve nyolc olyan tehenészeti telep van a vizsgáltak között, amelyek a fejőházzal nem rendelkező telepek átlagos tehénlétszámánál (110 tehen/gazdaság) kevesebbet tartanak, ugyanakkor fejőházi fejésre rendezkedtek be. A kis tehenészetekben még mindig hagyománya van a sajttáros fejésnek, a nagyobb állományoknál egyre kisebb a szerepe, a 250-nél több tehenet tartóknál

nem fordul elő. Ez utóbbi a tankos és vezetékes fejésre is igaz, fejőház nélküli technológiák esetében a közepes üzemméret jellemző alkalmazásai.

A fejőházak technikai berendezése 71 gazdaságból 36-nál minősíthető korszerűnek. Ez az a kör, ahol az elkövetkező egy-két évben nem szükséges számottevő beruházás. Hat gazdaságban működnek a berendezések rendeltetésszerűen, azaz jónak minősíthetők. Minden hetedik gazdaságban a fejőházi berendezések működése bizonytalan, karbantartottságuk hiányos. A jó műszaki állapotú épületek az összes épület 58%-át teszik ki, ami az AKII által közzétett 28%-os országos átlaghoz képest igen kedvező. Mindenekelőtt a 300-500 tehenes gazdaságokban maradt el az épület rekonstrukció. A rossz műszaki állapotú épületeket (mintegy 341 épület) sürgősen fel kell újítani, s a közepesnek minősített 62 épület legalább felénél el kell végezni a szükséges felújításokat, hogy a csatározásokor versenyben tudjanak maradni. Külön ki kell emelni a borjak elhelyezésének helyenként tapasztalt hiányosságait. Néhány telep nem rendelkezik külön borjúnevelővel, ami elsősorban az Európai Unió állatvédelmi előírásainak betartása miatt problematikus.

Ha az épületek és külön kiemelve a fejőház állapotát az állományméret szerint vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a jó és közepes műszaki állapotú épületek zömében a közepes méretű üzemekben fordulnak elő (átlagos tehénlétszám ezeken a telepeken 362 illetve 300), az elhanyagolt létesítmények viszont a nagyobb állatlétszámú telepek jellemzői (átlagosan 469 tehen/gazdaság). A fejőházak esetében az eredményt befolyásolja az a körülmény, hogy nem minden gazdaságban van ilyen létesítmény, ezért más a vetítési alap. A kifogástalan és elfogadható minőségű fejőházak szinte azonos átlagos állománymérethez kapcsolódnak (484 és 490 átlagos tehénlétszám), a bizonytalanul működők köre viszont 560 tehenes átlagos mérettel jellemezhető.

A telepek jövőképeinek kialakítása során fölmerül a kérdés, hogy a telepek felújításáról való döntéskor milyen tényezők játszanak szerepet. Meghatározó körülmény-e a tehenek tartási módja? A Yule-féle asszociációs együttható kiszámításával kimutattam, hogy a tartási technológia és az utolsó felújítás óta eltelt idő között nincs szoros összefüggés, a Yule-féle asszociációs együttható értéke 0,37 (4. táblázat).

4. táblázat

Tehénférőhelyek száma a tartástechnológia és az utolsó felújítás ideje szerint

Megnevezés(1)	Tartástechnológia(2)	
	Kötött(3)	Kötetlen(4)
Felújítás tíz éven belül(5)	542	10556
Felújítás több, mint tíz éve(6)	1842	16464

Table 4: Number of cow stalls by keeping technology and the time of the latest modernisation

Denomination(1), Keeping technology(2), Tied stalls(3), Loose housing system(4), Modernisation within ten years(5), Modernisation earlier than ten years ago(6)

A telepek jövője szempontjából az egyik legfontosabb kérdés a rendelkezésre álló takarmánytermő terület nagysága és a telepekhez viszonyított elhelyezkedése. Ezen túl a takarmánytárolás a szarvasmarha-ágazat hatékonyságának is fontos tényezője, amely a takarmányhasznosítást alapvetően befolyásolhatja. A kilencvenes évek adatai alapján a takarmány a tejtermelés költségének magas és növekvő hányadát tette ki. A szalastakarmányok minősége romlott. Az utóbbi években hazánkban kevés a jó minőségű széna, a lucernaszénák 68%-a, a réti szénának pedig 78%-a volt gyenge minőségű (Guba-Ráki, 2002). Az intenzíven termelő, nagy tejtermelésű tehének számára viszont nélkülözhetetlen a jó minőségű széna.

A tejtermelő tehenészeti telepek helyzete, versenyképessége, jövője szempontjából egyre inkább fontos a telepek infrastruktúrával való ellátottsága. E vonatkozásban is viszonylag nagy szélsőségek jellemzik az ágazatot, bár összehasonlítva más ágazatokkal lényegesen jobb helyzetben vannak, ami elsősorban a tejértékesítés napi rendszerességének igényével van összefüggésben. A szilárd burkolatú úton el nem érhető épületek száma elenyésző, a vízellátottság gyakorlatilag minden telepen megoldott. Villany minden épületben van, gáz a telepeknek alig több, mint felénél van bevezetve. Vezetékes telefon több, mint 90%-ban megtalálható.

A TELEPEK JÖVŐBELI STRATÉGIÁI

A felmért 71 gazdaság közül 38 a telepre vonatkozó fejlesztési szándékát jelezte. A válaszadók

28%-a a termelés szinten tartását tervezi. A telepméreteket tekintve inkább a nagyobb méretű gazdaságok tervezik a tejtermelő tehenészetüket fejleszteni, míg a kisebb telepeknél inkább a szinten tartással számolnak. 18%-nyi – 13 gazdaság az, amely – csökkenteni vagy felszámolni szándékozik a tehenészetét. Ha ismételtlen az üzemméret szemszögéből vizsgáljuk a kapott eredményt, akkor kitűnik, hogy általában a nagyobb méretű (átlagosan 440 tehen/üzem) tehenészetek fogalmaztak meg fejlesztési elképzeléseket, és zömében a kisebbek (átlagosan 188 tehen/üzem) tervezik a csökkentést vagy felszámolást.

Az épületek és technológiai berendezések műszaki állapotával összefüggésben a gazdaságok viszonylag nagy számban számolnak a közeli években épület- és technológiai fejlesztéssel. Ezt egyrészt a higiéniai követelmények szigorodó feltételei is előidézik, másrészt a környezet- és állatvédelmi előírások is megkövetelik, illetve maga a termelés folytatása, jelenlegi színvonalának megőrzése, javítása is szorgalmazza. Mindössze két olyan telep van a megyében, amely rekonstrukcióra szorulna, de a gazdaság a telep felszámolását tervezi. Szintén két olyan telepet találunk, amely épületeinek és technológiai berendezéseinek jelenlegi műszaki állapota is lehetővé tenné a termelés fejlesztését, mégis a termelés abbahagyását tervezi. Összességében elmondható, hogy a vizsgált 71 telep közül 58-nak a tervei között szerepel a tehénférőhelyek épület- és technológiai fejlesztése, 2/3 részben a férőhelyek fejlesztését szándékozik körében, 1/3 részben pedig azoknál a gazdaságoknál, akik a termelést a jelenlegi tehénférőhely mellett kívánják folytatni.

IRODALOM

Burgerné Gimes A. (2002): A mezőgazdaság tükeellátottsága. *Gazdálkodás*, XLVI. 4. 22-28.

Guba M.-Ráki Z. (2002): A szarvasmarhatartó telepek műszaki-technikai állapotának jellemzői. AKII, Budapest, 109.

Magda S. (2002): A mezőgazdasági termelés erőforrásainak hatékony hasznosítása. *Gazdálkodás*, XLVI. 4. különkiadás, 24-29.

Popp J. (2002): Kilátások az állati termékek világpiacán. *Gazdálkodás*, XLVI. 1. 17-30.

Székely, Cs.-Szakál, F.-Dunay, A. (2001): European integration – a new challenge for Hungarian agriculture. *Gazdálkodás*, XLV. 3. különkiadás, 1-12.

U.S. and World Agricultural Outlook (2001): FAPRI. Iowa State University and University of Missouri-Columbia, Ames, Iowa, U.S.A. 403.